

Bölgesel Kalkınmada Dış Ticaret Sektörünün Rolü ve Sorunları: Batı Akdeniz Bölgesi Örneği

Öz

Batı Akdeniz Bölgesi, Türkiye’de gayri safi katma değer sıralamasında altıncı sırada olmasına rağmen Türkiye ihracatının sadece %1’ini gerçekleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı, Batı Akdeniz Bölgesi’nde ihracat yapan 55 firmaya uygulanan anket yardımıyla, Batı Akdeniz Bölgesi’nin ihracatı geliştirme sürecinde yaşadığı sorunları tespit etmektir. Çalışmanın ilk bölümünde bölgesel kalkınma politikalarına ihtiyaç duyulmasının nedenleri ve bir bölgede ihracat artışlarının bölgesel kalkınmaya faydaları incelenmiştir. Anket sonucunda Batı Akdeniz Bölgesi’nde firmaların ihracatı geliştirme sürecinde yaşadıkları problemlerin sırasıyla, uluslararası siyasetteki olumsuz gelişmeler, döviz kurundaki hareketlilik, yüksek maliyetler ve uluslararası reklam eksikliği olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca firmaların çalışan sayısı ve ihracat yaptığı ülke sayısı ile bu sorunlar arasında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Bölgesel Kalkınma, Dış Ticaret, Batı Akdeniz Bölgesi, Anova Testi.*

The Role and Problems of Foreign Trade Sector in Regional Development: Evidence from West Mediterranean Region in Turkey

Abstract

West Mediterranean Region is in the 6th place in the gross value added ranking in the 6th place, however it accounts for only 1% in Turkey’s exports. The purpose of this study is to identify the problems that the West Mediterranean Region has experienced during the export development process with the help of a survey conducted to 55 exporting companies in this region. In the first part of the work, the reasons for the need for regional development policies and the positive impact of export on of regional development have been examined. We have detected through the survey that problems that firms in the West Mediterranean Region have experienced in the export development process are negative developments in international politics, exchange rate volatility, high costs and lack of international advertising, moreover, there was no statistically significant difference between the number of employees and the number of exporting countries and these problems.

Keywords: *Regional Development, Foreign Trade, West Mediterranean Region, Anova Test.*

Hakan TUNÇ¹
Murat KAYA²

¹ Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü,
htunc@mehmetakif.edu.tr.

² Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü,
mkaya@mehmetakif.edu.tr.

Giriş

21. yüzyılda varlıklarını sürdürmek isteyen ülkeler, bütünsel bölgesel kalkınma politikaları yerine bölgelerin hassasiyetlerini ele alan bölgesel iktisat politika uygulamalarını tercih etmeye başlamışlardır. İktisadi karar vericilerin uyguladıkları iktisat politikalarında, ülkenin bir bütün olarak aynı seviyede gelişmediği, gelişmişlik seviyelerinde bölgesel farklılıklar görüldüğü saptanmıştır. Her bölgenin üstün yanları olduğu gibi zayıf yanları da mevcuttur. Dolayısıyla tek bir politika yerine bölgesel çalışmalar yapıp, her bölgenin gelişmeye açık yetenekleri üzerinde politikalar uygulamak, kalkınma sürecini hızlandıracaktır.

Türkiye ekonomisinde 1980 ve sonrasında, periyodik olarak ülke ekonomisinde krizler görülmüştür. 1994, 1999, 2000, 2001 yıllarında yaşanan bu krizlerin, büyük ölçüde ülkede ki döviz stoku dengesizliğinden kaynaklandığı, 2008 krizinin ise dış kaynaklı olduğu ve her kriz sonucunda ülkede bir devalüasyon yaşandığı bilinmektedir. Bu durum, ülkede dış ticaret sektörünün önemini arttırmış ve dış ticaretin gelişimi adına bölgesel kalkınma politikaları yeniden dizayn edilmiştir. İhracatı artırma ve ithalatı azaltma yönünde ki politikalar, ülkenin makro iktisadi dengelerini korurken, bölgesel ekonomilerinde gelişimine katkı sağlamaktadır. Ekonomilerde dış ticaretin gelişmesinin, bölgesel kalkınmaya olumlu etki sağladığı gibi, bölgesel kalkınmanın gelişmesinin de ülkenin dış ticaret hadlerine olumlu yansdığı bilinmektedir.

Ekonomide ihracatın gelişmesi adına, uluslararası rekabette mutlak üstünlük sağlamada iki boyuttan söz edilebilir. Birincisi, kalite boyutu ki, ancak rakiplerden daha kaliteli mallar üreterek üstünlük sağlanabilmektedir. İkincisi ise fiyat rekabeti olup, rakiplerden daha ucuz mallar üreterek üstünlük sağlamak mümkün olabilmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarını oluştururken bu iki kriter baz alınarak, bölgenin ekonomik yetenekleri geliştirilmeli ve dış dünya ile uyumlu, rekabet edilebilir bir iklim oluşturulmalıdır. Bu iklimin oluşmasında da bölgede dış ticaretle uğraşan firmaların sorunları iyi analiz edilip, bu sorunlara çözümler aramak gerekmektedir.

Bu çalışmada öncelikle bölgesel kalkınma politikalarına ihtiyaç duyulmasının nedenleri üzerinde durulmuş ve bölgesel kalkınma dış ticaret ilişkisi

incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın temel amacı, 55 firmaya yapılan bir anket yardımıyla Batı Akdeniz Bölgesi'nin ihracat sürecinde yaşadığı sorunları tespit edip, sorunların öncelik sırasını belirleyerek, firmaların kategorik özellikleri ile bu sorunların farklılıklarını incelemektir. Çalışmada ayrıca bölgenin ekonomik yapısı değerlendirilmiştir. Batı Akdeniz Bölgesi, katma değer üretiminde, ülkede üst sıralarda yer almasına rağmen, toplam ihracatın sadece %1'ni gerçekleştirmektedir.

1. Bölge ve Bölgesel Kalkınma

Kelime anlamı olarak bölge, birbirine benzer coğrafi, ekonomik ve kültürel yeteneklere ve özelliklere sahip coğrafi alan olarak tanımlanmaktadır (Şen, 2004: 4). Bölge denildiğinde, daha çok birden fazla il yada hukuken tanımlanmış alan akla gelmektedir (Gök, 2012: 2). Bu bağlamda bölge, ülkenin içinde olup, ülkenin her türlü hukuk kurallarına uymak zorundadır.

Bölgesel kalkınma ise, bir bölgede üretilen mal ve hizmetlerdeki reel artışın yanında, o bölgede eğitimsel, kültürel ve sosyal alanlarda gelişme sağlamaktır (Cooke ve Leydesdorff, 2006: 7). Büyüme ve kalkınma kavramları çoğu zaman karıştırılmakta ve birbirinin yerine kullanılmakta olsa bile birbirinden farklı kavramlardır (Tolunay ve Akyol, 2006: 118). Büyüme, bir ekonomide sadece üretimdeki reel artışı ifade ederken, kalkınma ise bir bölgede birçok alanda topyekûn gelişme anlamına gelmektedir.

Bölgesel politikalar dizayn edilirken, sadece gelir artışı hedeflenmemekte, sosyal bir gelişmişlik düzeyi de hedeflenmektedir. Bu açıdan bölgesel ekonomilere olan ilgi 1950'li yıllardan sonra artmaya başlamış, 2000'li yıllardan sonra artan rekabet koşulları nedeniyle yeniden popülerlik kazanmış ve ülkemizin 2023 vizyonunda yer almıştır (DPT, 2000: 21).

Bölgesel kalkınma politikalarına ihtiyaç duyulmasının birçok nedeni bulunmakta olup bu nedenler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Her bölgenin kendine has zayıf ve üstün yanlarının (sektörleri) olması nedeni ile tek bir kalkınma politikasının eşanlı gelişme önünde engel teşkil etmesi.

- Sermaye birikiminin ve girişimci sayısının bölgeler arasında farklılık göstermesi (Mackinnon vd., 2002: 294).
- Her bölgenin coğrafi yapısının ve iklim koşullarının farklı özellikler göstermesi; denize kıyısı olan bölgelerde turizm ve lojistik faaliyetlerinde gelişirken buna bağlı olarak dış ticaret de gelişmiştir. Karasal iklime bağlı bölgelerde ise bu gelişmeler zayıf kalabilmektedir (Cooke ve Leydesdorff, 2006: 6).
- Her bölgede farklılık gösteren beşeri sermaye yapısının olması; belirli bölgelerde eğitim seviyesi çok yüksekken, belirli bölgelerde ise okuma yazma oranının dahi zayıf olması, tek bir kalkınma politikasının etkisini azaltmaktadır (Leydesdorff ve Etkowitz, 2003: 10).
- Her bölgede farklılık gösteren doğal kaynak ve maden yapısının varlığı (Tutar ve Demiral, 2007: 67) bölgesel kalkınma politikalarına olan ihtiyacı arttırmıştır.

Her bölgede farklı bölgesel kalkınma politikaları uygulanmasının birçok faydasından söz edilebilir. Farklı bölgesel kalkınma politikaları uygulamak;

- Bölgenin duyarlılıkları kapsamında güçlü yanlarının, daha etkin ve verimli kullanılmasına katkı sağlamaktadır (Tutar ve Demiral, 2007: 68).
- Bölge kaynaklarının daha etkin ve verimli dağılmasını sağlar ve bu durum da kalkınma hızını arttırmaktadır (Arslan, 2005: 291).
- Olası bir ekonomik krizde, her bölgenin aynı seviyede olumsuz etkilenmesini engellemektedir.
- Bölgeler arasındaki rekabeti artıracak ve bölgelerde uluslararası rekabette dayanıklılığı ve bağlılığı güçlendirmektedir (Kumral, 2008: 12).
- Kişiliği olan ekonomiler oluşturmakta olup bu durum histeri sorununu ortadan kaldırmaktadır.

2. Bölgesel Kalkınma ve Dış Ticaret İlişkisi

Dış ticaret sektörünün, üretilen reel mal ve hizmet miktarı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu

ve ticaret hadlerindeki değişimlerin sermaye birikimini ve toplumsal refahı etkilediği söylenebilir (Kebapçı, 2011: 77). Gelişmekte olan ülkelerin en önemli ekonomik sorununun cari açık olduğu ve ülkede tüketilen enerji maddelerinin büyük oranda dış alım yoluyla temin edilmesi, cari açık sorununu, yönetilmesi zor bir kriz haline getirmiştir. Bu süreçte ekonomi yöneticilerinin, gerek bölgesel gerekse makro boyutta ihracatı artırma ve ithalatı azaltma hedefleri, öncelikli hedefleri arasında yer almakta olup, her iki hedef de, hem makro kalkınmaya hem de bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlamaktadır (Yau Laurence Yuen, 2008: 44).

Bir ekonomide kısa dönemde ihracatı arttırmak kolay değildir. İhracatın kura duyarlı olduğu ekonomilerde, yerli paranın değer kaybetmesi, ihracatı belirli şartlar altında kısa sürede arttırabilir (Göçer ve Elmas, 2013: 142). Fakat uzun dönemde ihracatı arttırmak için, ihracata konu olan malların çeşitlendirilmesinin arttırılması (Matthee ve Naude, 2007: 3), ihracat yapılan ülke sayısının arttırılması (Çınar ve Göksel, 2010: 29) ve ihracat teşviklerinin arttırılması (Ersungur ve Yalman, 2009: 81) gibi dış ticaret politikalarını uygulamak gerekmektedir. Bir bölgenin kalkınmasında, o bölgede üretilen malların yurt içinde ve yurt dışında pazarlanabilmesi çok önemlidir. Özellikle yeni pazarlara giriş ve uluslararası rekabette üstünlük sağlamak için uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının, dış ticaret sektörüne fayda sağladığı söylenebilir. Ayrıca ihracata yönelik sanayi stratejilerinin gelişimi, ülke kaynaklarının karşılaştırmalı üstün olunan sektörlerle kaymasına neden olmaktadır (Saçık, 2009: 165). Bu bağlamda kalkınma - ihracat ilişkisi ele alındığına "*Kalkınma çabası içinde bulunan az gelişmiş ülkeler, iktisadî kalkınmaları için gerekli olan makine, teçhizat ve bir kısım ilkel maddeler ile muhtaç olunan tüketim maddelerinin bir kısmını, geniş ölçüde, yaptıkları ihracat karşılığında sağlamak zorundadırlar*" (Serin, 1981: 36).

İhracat artışlarının bölgesel kalkınmaya faydaları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İhracat artışları, bölgede reel mal ve hizmet üretiminde artışa neden olacaktır. Bu durum, bölge ekonomisinin büyümesini, işsizliğin de azalmasını sağlayacaktır (Taştan, 2010: 87).

- İhracat artışlarının gerçekleştirilebilmesi için, bölgede beşeri sermaye kalitesinin artırılması ge-

rekmetedir. Bu ihtiyacı gidermek için gerek lisans ve ön lisans düzeyinde eğitimler ve gerekse de destekleyici kurslar¹ verilmesi gerekmektedir. Bu durum, bölgedeki genel eğitim seviyesini de yükselterek bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlayacaktır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 115).

- Dış ticaret sektörü ve gümrük işlemleri, kayıt dışı ekonominin düşük olduğu sektörlerdir. İhracatın gelişimi, bölge ekonomilerindeki kayıt dışı oranının azaltılıp, bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlanmasına neden olacaktır.
- İhracatı geliştirme adına bölgelerde yabancı dil eğitimi verilmekte, ayrıca dış dünyaya mal satmak isteyen firmalar, yurt dışı gezilerini ve organizasyonlarını arttırmaktadır. Bu durum, kültürel gelişim aracılığıyla bölgesel kalkınmaya fayda sağlamaktadır (Danışman ve Sökmen, 2007: 217).
- İhracat artışlarının gerçekleştirilebilmesi için, yerli üretimin kalite anlamında da gelişmesi gerekmektedir. Yeni üretim modelleri, teknolojik gelişim ve yenilik yapma amacıyla (Crescenzi ve Pose, 2011: 3), bölgelerdeki gerçekleştirilen faaliyetler, bölgesel kalkınmaya olumlu katkı sağlayacaktır (Yıldırım, 2014: 157).

İhracat artışlarında olduğu gibi, ithalat faaliyetleri de şüphesiz bölgesel kalkınmayı olumlu etkileyecektir. Kalkınma ve ithalat ilişkisi değerlendirildiğinde; “*Kalkınma amacıyla yapılan sermaye malları harcamaları büyük ölçüde ithalâtı gerektirmektedir. Gereken miktarda sermaye malının hiçbir tıkanıklığa uğramadan muntazaman temini,*

gelişme hızını olumlu yönde etkilemektedir” (Serin, 1981: 41).

Gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sürecinde döviz finansmanı konusunda sıkıntı yaşadıkları bilinmektedir. Bu açıdan bakıldığında ithalatın azalmasının da, ekonomilere sürdürülebilir kalkınma açısından fayda sağlayacağı söylenebilir. İthalatın azalması için yerli üretimin kantitatif ve kalitatif olarak gelişmesi gerekmektedir. Ayrıca marka sayısındaki artış da ithalatın azalmasına önemli katkı sağlayacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 15). Bu süreçte, ithalat ile verimlilik arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Firmaların, ithal hammadde kullanımındaki artışların, verimliliklerini artırdığı düşünülmektedir (Uçak ve Arısoy, 2011: 649). Bu durum şüphesiz kalkınmaya olumlu yansıtacaktır.

3. Batı Akdeniz Bölgesi Ekonomik Yapısı

Çalışmanın uygulama kısmı Batı Akdeniz Bölgesi’nde (Isparta, Burdur, Antalya) yapılmıştır. Bölgenin 2011 yılı itibarıyla kişi başına düşen milli geliri 10.122 dolar olup gayri safi katma değer sıralamasında 6. sıradadır. Bölgenin cirosunun en yüksek olduğu sektör havayolu taşımacılığı sektörü olup, çalışanların % 40’ı hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bölge ihracatı 2015 yılı verilerine göre, toplam ihracatın %1’ini gerçekleştirilmektedir. En çok ihracatı yapılan ürün grubu; yenilen sebzeler ile bazı kök ve yumrular olup, en çok ihracat yapılan ülke Rusya’dır. En çok ithalatı yapılan mal grupları ise hava-uzay taşıtları aksam ve parçaları olup, en çok ithalat yapılan ülke ABD’dir (BAKA², 2016: 4-36).

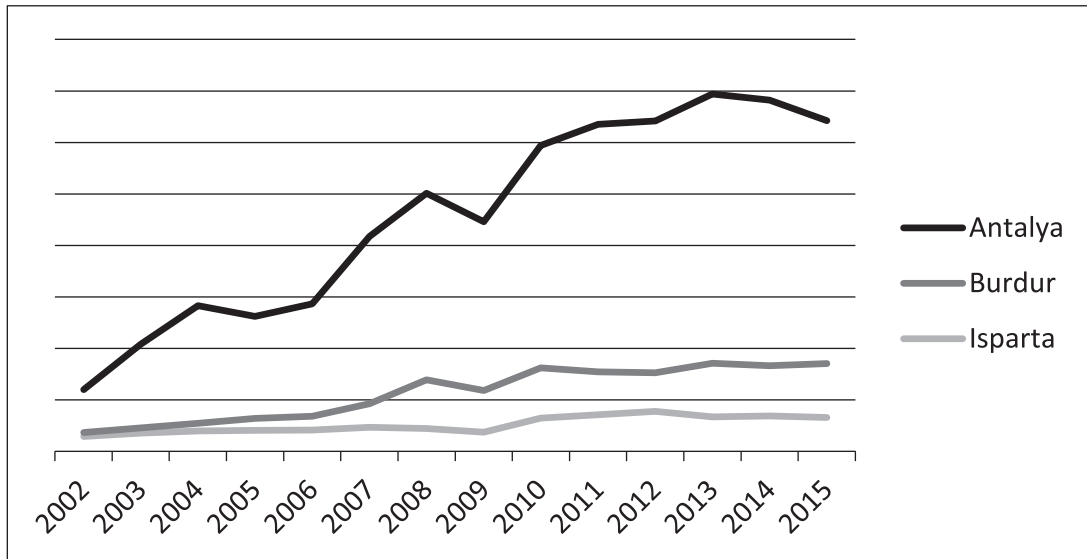
1 Bkz., United Nations, Economic Commission for Africa, <http://www.uneca.org/idep/pages/international-trade-policy-national-and-regional-development>.

2 Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı

Tablo1. Bölgenin İhracat Rakamları (Milyon Dolar)

Yıllar	Isparta	Büyüme (%)	Burdur	Büyüme (%)	Antalya	Büyüme (%)
2002	57.576.093	-	15.574.948	-	165.989.350	-
2003	70.027.432	22%	20.896.245	34%	324.990.267	96%
2004	79.146.699	13%	29.241.470	40%	457.829.376	41%
2005	81.343.422	3%	46.125.156	58%	396.314.624	-13%
2006	82.603.865	2%	53.718.895	16%	437.115.292	10%
2007	93.681.717	13%	90.700.502	69%	650.608.966	49%
2008	88.021.515	-6%	189.524.163	109%	724.563.219	11%
2009	74.675.460	-15%	161.562.591	-15%	655.414.065	-10%
2010	128.928.215	73%	195.238.749	21%	864.215.958	32%
2011	141.902.954	10%	166.938.270	-14%	961.010.841	11%
2012	155.031.206	9%	150.369.638	-10%	977.894.778	2%
2013	133.870.560	-14%	207.575.811	38%	1.047.252.766	7%
2014	137.243.667	3%	194.945.484	-6%	1.032.681.507	-1%
2015	131.226.856	-4%	209.438.857	7%	943.344.688	-9%

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Şekil 1. 2002-2015 Yılları Arası Bölgenin İhracat Trendi (Cari Rakamlar)

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgenin 2002-2015 yılları arası ihracat rakamları Tablo 1’de verilmiştir. Son 13 yılın verilerine bakıldığında; Isparta ilinde en yüksek ihracat artışı 2010 yılında, Burdur’da 2008 yılında, Antalya’da ise 2003 yılında görülmüştür. Bölgede en yüksek ihracat azalışları ise Isparta ili için 2009, Antalya için 2009 ve 2005, Burdur için ise 2009 yılında olduğu gözükmektedir. 2009 yılında bölgede ciddi ihracat azalışları yaşanmasının nedeni, 2008 yılın-

da ABD. merkezli yaşanan ekonomik kriz olduğu düşünülmektedir (BAKA, 2014: 21).

Bölgenin 2002-2015 yılları arası ihracat trendi Şekil 1’de verilmiştir. Bölgenin ihracat grafikleri incelendiğinde her 3 ilde de ihracat rakamlarında bir büyüme trendi gözükmektedir. Büyüme trendleri arasında bir sıralama yapılmak istendiğinde, trend Antalya, Burdur, Isparta şeklinde gerçekleşmiştir.

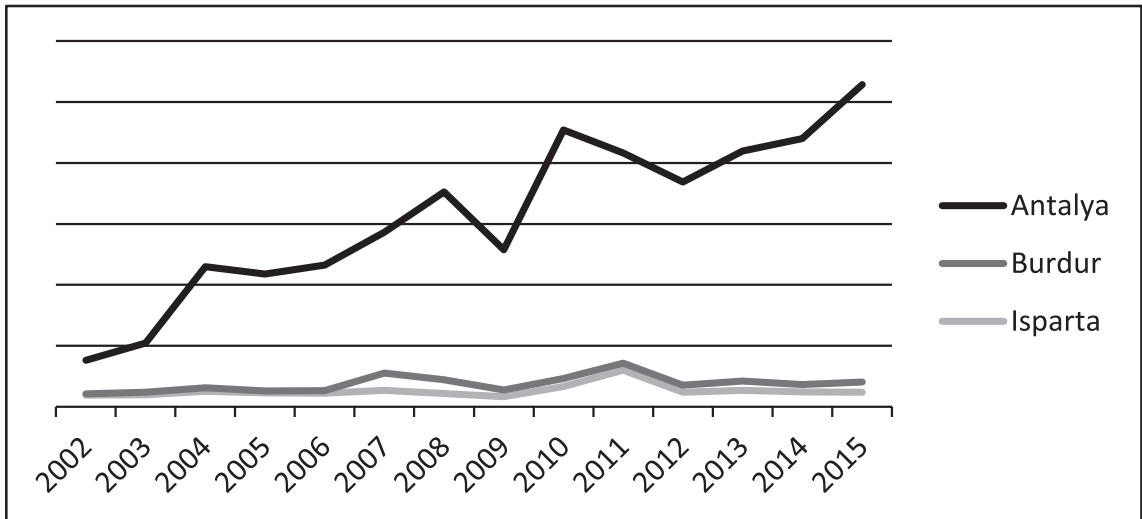
Tablo 2. Bölgenin İthalat Rakamları (Milyon Dolar)

Yıllar	Isparta	Büyüme (%)	Burdur	Büyüme (%)	Antalya	Büyüme (%)
2002	38.552.312	0	3.578.119	0	109.804.924	0
2003	39.155.272	2%	7.893.885	121%	161.475.693	47%
2004	50.673.761	29%	11.238.150	42%	397.838.996	146%
2005	45.758.455	-10%	6.442.705	-43%	382.843.825	-4%
2006	44.290.024	-3%	8.092.264	26%	412.235.227	8%
2007	53.428.198	21%	56.586.336	599%	462.535.007	12%
2008	43.123.272	-19%	44.979.917	-21%	616.693.460	33%
2009	32.411.139	-25%	22.413.319	-50%	460.570.028	-25%
2010	66.624.396	106%	25.555.576	14%	816.585.737	77%
2011	120.097.228	80%	23.207.680	-9%	689.246.156	-16%
2012	47.644.676	-60%	22.923.381	-1%	666.709.059	-3%
2013	54.108.506	14%	30.541.879	33%	754.465.866	13%
2014	48.473.220	-10%	23.941.961	-22%	808.191.617	7%
2015	47.288.936	-2%	33.351.587	39%	977.251.592	21%

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgenin 2002-2015 yılları arası ithalat rakamları Tablo 2’de verilmiştir. Son 13 yılın verilerine bakıldığında; Isparta ilinde en yüksek ithalat artışı 2010 yılında, Burdur’da 2007 yılında, Antalya’da ise 2004 yılında görülmüştür. Bölgede en yüksek ithalat azalışları ise; Isparta ili için 2012, Antal-

ya için 2009, Burdur için ise 2009 yılında olduğu gözükmektedir. 2009 yılında bölgede ciddi ithalat azalışları yaşanmasının nedeninin 2008 yılında ABD merkezli yaşanan ekonomik kriz olduğu düşünülmektedir (BAKA, 2014: 21).

Şekil 2. 2002-2015 Yılları Arası Bölgenin İthalat Trendi (Cari Rakamlar)

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 3. Bölgenin Dış Ticaret Açıkları / Fazlaları (2002-2015)

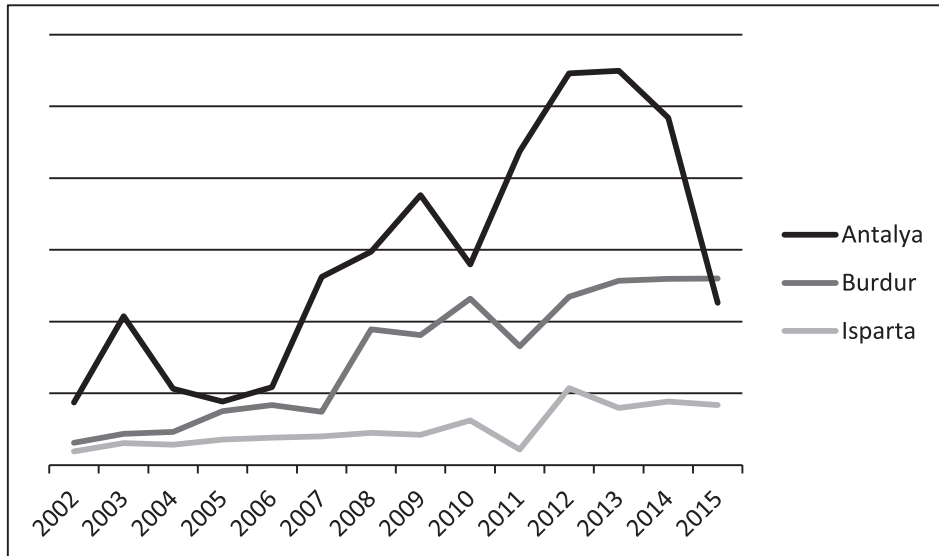
Yıllar	Isparta	Burdur	Antalya
2002	19.023.781	11.996.829	56.184.426
2003	30.872.160	13.002.360	163.514.574
2004	28.472.938	18.003.320	59.990.380
2005	35.584.967	39.682.451	13.470.799
2006	38.313.841	45.626.631	24.880.065
2007	40.253.519	34.114.166	188.073.959
2008	44.898.243	144.544.246	107.869.759
2009	42.264.321	139.149.272	194.844.037
2010	62.303.819	169.683.173	47.630.221
2011	21.805.726	143.730.590	271.764.685
2012	107.386.530	127.446.257	311.185.719
2013	79.762.054	177.033.932	292.786.900
2014	88.770.447	171.003.523	224.489.890
2015	83.937.920	176.087.270	-33.906.904

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Bölgenin 2002-2015 yılları arası ithalat trendi Şekil 2'de verilmiştir. Bölgenin ithalat grafikleri incelendiğinde, Antalya ilinde ithalat verilerinde bir büyüme trendi varken, Burdur ve Isparta illerinde ise daha çok yatay bir seyir gözükülmektedir. Burdur ve Isparta illerinde ithalat grafiğinin yatay seyir izlemesi, bölgede ara malı ithalatının ve sanayi üretiminin zayıf olması ile açıklanabilir.

Bölgenin 2002 ile 2015 yılları arası dış ticaret açığı / fazlası rakamları Tablo 3'de verilmiştir. Tablo-

da dikkat çeken ayrıntı, bölgenin dış ticaret fazlası vermesidir. Ülkenin genel dış ticaret yapısı incelendiğinde, yüksek dış ticaret açığı verdiği bilinmektedir. Bölgenin dış ticaret fazlası vermesi ise üretim endeksli ekonominin çok gelişmemiş olması ve ara malı ithalatının zayıf olmasından kaynaklanmaktadır. İthalatının zayıf olmasına rağmen bölge ihracatının yüksek olması, bölge kalkınmasında dış ticaretin önemini artırmaktadır.

Şekil 3. 2002-2015 Yılları Arası Bölgenin Dış Ticaret Fazlası Trendi

Kaynak : Yazarlar Tarafından Bölgesel TÜİK Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 4. Temel İstatistikler (1)

	N	Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis
Yüksek Maliyetler Rekabet Şansımızı Azaltmaktadır.	55	3,8545	1,460	-1,149	0,634
İhracat Teşvikleri Yetersizdir.	55	3,4545	1,401	-0,618	0,602
Dış Ticaret Konusunda Uzman Eleman Yetersizdir.	55	3,4363	1,473	-0,459	-1,002
Dış Pazar Bulmakta Zorlanıyoruz.	55	3,0182	1,352	0,110	-1,540
Döviz Kurundaki Hareketlilik İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,6545	1,490	-1,008	0,005
Gümrük Vergilerinin Yüksekliği İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,5636	1,510	-0,587	-0,833
Ödeme Şekillerindeki Sıkıntılar İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,0787	1,527	0,232	-1,236

Yukarıdaki Şekil 3’de bölgenin dış ticaret fazlası grafiği verilmiştir. Zayıfta olsa, her 3 il içinde bölge dış ticaret fazlası grafiklerinde bir artış trendi gözükmemektedir. Batı Akdeniz Bölgesi illerinde faaliyet gösteren ve ihracat yapan işletme sayısı, 2002-2013 yılları arasında Antalya’da %125, Isparta’da %93, Burdur’da ise %227 artış göstermiştir (BAKA, 2014: 22).

4. Batı Akdeniz Bölgesi Dış Ticaretinin Gelişimi Üzerine Bir Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmında Batı Akdeniz Bölgesi’nde ihracat yapan 55 firmanın dış ticaret departman yöneticilerine, ihracatı geliştirme sürecinde yaşadıkları sorunların tespitine ilişkin likert ölçeğinde bir anket uygulanmıştır. Ankete katılan firmaların % 70’i 7 ülkeye kadar, % 16’sı ise 15’den fazla ülkeye ihracat yaptıklarını ifade etmişlerdir. İlgili firmaların dış ticaret bölüm yöneticileri, aynı zamanda firma içinde değişik departmanlar da görev almaktadırlar. İlgili yöneticilerin % 62’si üniversite mezunu olup, bu mezunların %32’si İİBF. mezunudur. Cevaplara ilişkin analizler SPSS programı yardımıyla yapılmıştır.

Çalışmada, firmada çalışan sayısı, firmanın kaç

farklı ülkeye ihracat yaptığı ve firmanın çalıştığı sektörlerle, dış ticarete yaşanan sıkıntılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların varlığı araştırılmıştır. Uygulanan anketin güvenilirlik testinde Cronbach’s Alpha değeri 0,76 çıkmıştır. Bu değer ölçeğimizin oldukça güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2005: 405). Ankete katılan firmaların %43’ü 10-50 kişi arasında, %30’u ise 50-100 kişi arasında işgücü istihdam etmekte ve ankete cevap veren bireylerin % 79’u erkek yöneticilerden oluşmaktadır. Ankete katılan firmaların % 83’ü dış ticaret için internet ortamını kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Yukarıdaki Tablo 4’te anket sorularına ilişkin temel istatistik sonuçları verilmiştir. Cevap ölçeğinde 1 cevabının kesinlikle katılmıyorum, 5 cevabının ise kesinlikle katılıyorum olduğu durumda 3’ün üzerinde ortalama değere sahip olan sorular, bölgenin ihracat sıkıntılarını tespit etmede anlamlı sonuçlar vermektedir. Dolayısıyla, Batı Akdeniz Bölgesi’nde yüksek maliyetler, ihracat teşviklerinin yetersizliği, uzman eleman yetersizliği, gümrük vergilerinin yüksekliği ve döviz kurundaki hareketlilik, ihracatı olumsuz etkilemektedir. Fakat dış pazarlar, ödeme şekilleri, gibi konularda firmaların çok sıkıntı çekmedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 5. Temel İstatistikler(2)

	N	Ortalama	Standart Sapma	Skewness	Kurtosis
Alıcı Ülkenin Dış Ticaret Mevzuatını Bilmemek İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,2182	1,322	-0,295	-0,879
Uluslararası Siyasetteki Olumsuz Gelişmeler İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	4,0182	1,314	-1,337	1,072
Daha Önce İhracatta Gerçekleşen Olumsuzluklar İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,000	1,333	-0,075	-1079
Üretim Kaynaklı Sorunlar İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	2,9091	1,292	-0,068	-1,512
Dış Talep Yetersizliği İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,4182	1,618	-0,566	-0,921
Uluslararası Reklam Eksikliği İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,6000	1,356	-0,836	-0,375
Uluslararası Marka Eksikliğimiz İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	2,9091	1,232	-0,17	-0,925
İhracat Garanti Fonlarının Yetersizliği İhracatı Olumsuz Etkilemektedir.	55	3,0364	1,184	-0,164	-0,973

Yukarıdaki Tablo 5 incelendiğinde ise, Batı Akdeniz Bölgesi'nde uluslararası siyasetteki olumsuz gelişmeler, dış reklam faaliyetindeki eksiklikler, dış mevzuat eksikliği, dış talep yetersizliği ihracatı olumsuz etkilerken, marka eksikliği, ihracat garanti fonunun yetersizliği, üretim kaynaklı sorunlar ve ihracatta daha önce yaşanan sorunlar, bölge ihracatını olumsuz etkilememektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 incelenirse, bütün değişkenler için Skewness ve

Kurtosis değerlerinin -1 ile +1 arasında değiştiği gözükmemektedir. Bu aralığın, normal dağılım için sıkıntısız bir aralık olduğu genel kabul görmektedir (Morgan vd., 2004: 59).

Sonuç itibariyle bölgenin ihracatını en çok olumsuz etkileyen değişkenin, olumsuz siyasi faaliyetler olduğu söylenebilir. Buna ilişkin bir piramit aşağıda verilmiştir.

Şekil 4. Bölgenin Dış Ticaret Sorunları Piramidi

Bölge dış ticaretini en çok olumsuz etkileyen faktörler belirlendikten sonra, bu faktörlerin işletmelerin çalışan sayısı ve ihracat yaptıkları ülke sayıları ile istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın varlığı analiz edilecektir. Bu analizler Anova Testi yardımıyla yapılacak olup, iki değişken içinde temel hipotezler aşağıda belirtilmiştir. Anova testi iki yada ikiden fazla bağımsız değişken arasında ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını göstermektedir.

$H0_{(1)}$ = İşletmenin ihracat yaptığı ülke sayısı ile uluslararası siyasetin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

$H0_{(2)}$ = İşletmenin ihracat yaptığı ülke sayısı ile yüksek maliyetlerin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

$H0_{(3)}$ = İşletmenin ihracat yaptığı ülke sayısı ile reklam eksikliğinin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

$H0_{(4)}$ = İşletmenin ihracat yaptığı ülke sayısı ile döviz kuru hareketliliğinin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Bu testin iki temel varsayımı bulunmaktadır. Varsayımlardan ilki; bağımsız değişkenlerin normal dağılması gerektiğidir. Anova testinin bir diğer varsayımı ise, bağımlı değişkene ilişkin varyansların homojen dağılmasıdır (Büyüköztürk, 2007:

47). Çalışmada varyansların homojenliği testi için Levene testi kullanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 6' da, işletmenin ihracat yaptığı ülke sayısının faktör olduğu hipotezlere ilişkin Levene istatistiği test sonuçları verilmiştir.

Bu tabloya göre işletmenin ihracat yaptığı ülke sayısının faktör olduğu ve bölgesel kalkınmada ihracatı olumsuz etkileyen 4 önemli değişken içinde 0,05 anlamlılık düzeyinde varyanslar homojen dağılmıştır (Kalaycı, 2005: 219).

Tablo 7'de yukarıdaki 4 hipotez için, ($H0_{(1)}$, $H0_{(2)}$, $H0_{(3)}$, $H0_{(4)}$) Anova test sonuçları verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, her 4 sorun içinde olasılık değerleri 0.05'de büyük çıkmıştır. Bu durumda her 4 sorun için kurulan hipotezler kabul edilmektedir. Sonuçta, işletmenin ihracat yaptığı ülke sayısı ile olumsuz siyasetin, yüksek maliyetlerin, döviz kuru hareketliliğinin ve yetersiz reklam faaliyetlerinin bölgede ihracatı olumsuz etkilemesiyle ilişkisinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Aynı değişkenler ile işletmede çalışan sayısının değiştiği durumlarda anlamlı bir farklılığın varlığı incelenecek olup, temel hipotezler aşağıda sunulmuştur.

$H0_{(1)}$ = İşletmede çalışan sayısı ile uluslararası siyasetin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 6. Varyansların Homojenliği Testi (1)

	Levene İstatistiği	Olasılık Değeri(Sig)
Siyaset	2,367	0,065
Maliyetler	0,509	0,729
Döviz Kuru	2,807	0,035
Reklam	2,155	0,088

Tablo 7. Anova Testi (1)

Gruplar Arası	F Değeri	Olasılık Değeri(sig)	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması
Siyaset	0,761	0,556	4,074	1,018
Maliyetler	0,598	0,666	3,597	0,899
Döviz Kuru	0,498	0,737	3,080	0,770
Reklam	0,741	0,569	4,096	1,024

Tablo 8. Varyansların Homojenliği Testi (2)

	Levene İstatistiği	Olasılık Değeri(Sig)
Siyaset	0,037	0,991
Maliyetler	1,404	0,252
Döviz Kuru	2,330	0,086
Reklam	1,486	0,230

Tablo 9. Anova Testi (2)

Gruplar Arası	F Değeri	Olasılık Değeri(sig)	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması
Siyaset	0,672	0,615	3,620	0,905
Maliyetler	2,363	0,066	12,362	3,133
Döviz Kuru	1,449	0,232	8,354	2,088
Reklam	1,622	0,183	8,407	2,102

$H0_{(2)}$ = İşletmede çalışan sayısı ile yüksek maliyetlerin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

$H0_{(3)}$ = İşletmede çalışan sayısı ile reklam eksikliğinin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

$H0_{(4)}$ = İşletmede çalışan sayısı ile döviz kuru hareketliliğinin ihracatı olumsuz etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Yukarıdaki Tablo 8’de işletmenin çalışan sayısının faktör olduğu hipotezlere ilişkin Levene istatistiği test sonuçları verilmiştir.

Bu tabloya göre işletmenin çalışan sayısının faktör olduğu ve bölgesel kalkınmada ihracatı olumsuz etkileyen 4 önemli değişken içinde 0,05 anlamlılık düzeyinde varyanslar homojen dağılmıştır (Büyükcöztürk, 2007: 47).

Tablo 9’da yukarıdaki 4 hipotez için, ($H0_{(1)}$, $H0_{(2)}$, $H0_{(3)}$, $H0_{(4)}$) Anova test sonuçları verilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde, her 4 sorun içinde olasılık değerleri 0.05’den büyük çıkmıştır. Bu durumda her 4 sorun için kurulan hipotezler kabul edilmektedir. Sonuçta işletmenin çalışan sayısı ile olumsuz siyasetin, yüksek maliyetlerin, döviz kuru hareketliliğinin ve yetersiz reklam faaliyetlerinin bölgede ihracatı olumsuz etkilemesiyle ilişkisinde anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Sonuç

1929 ekonomik buhranı ve yeni iktisat politikalarından bugüne kadar iktisat literatüründe aktif iktisat politikasının etkinliği tartışılmaktadır. Artan rekabet koşullarında ekonomiler, varlıklarını sürdürebilmek için her türlü alternatif iktisat politikasını değerlendirmektedir. Bölge ayrımının güçlenmesi ve her bölgede ekonomik kümelene faaliyetlerindeki artış, politika yöneticilerinin, bölgesel kalkınma politikalarına doğru yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bölgesel kalkınma politika uygulamaları, bölgenin mevcut iktisadi yeteneklerini ve potansiyel iktisadi yeteneklerini tespit edip, bu doğrultuda iktisat politikaları uygulanması gerektiğini prensip edinmiştir.

Dış ticaret sektörünün gelişimi, gelişmekte olan ülkeler açısından çok önemlidir. Özellikle ihracat artışları, hem ekonomik büyüme sürecine olumlu katkı sağlarken hem de cari açık sorununun finansmanını desteklemektedir. Bölgesel dış ticaret faaliyetindeki gelişmeler ise, bölgesel ekonominin kalkınma sürecine birçok açıdan destek sağlamaktadır.

Bu çalışmada Batı Akdeniz Bölgesi’nde, bölgesel kalkınma ile dış ticaret ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada, bölgede faaliyet gösteren 55 firmanın dış ticaret departman sorumlularına anket yapılmış olup, ilgili firmalara dış ticaretlerinin gelişme süreçlerini olumsuz etkileyen faktörlere ilişkin likert ölçeğinde sorular sorulmuştur. Anket sonuçlarına

göre bölge firmaları tarafından, bölgede ihracatı en çok olumsuz etkileyen değişkenler sırasıyla, uluslararası olumsuz siyasi gelişmeler, yüksek maliyetler, uluslararası reklam eksikliği ve döviz kurundaki hareketlilik olarak ifade edilmiştir. Bölgenin en büyük ili olan Antalya, komşu ülkelerin tamamına gıda ürünleri ihraç etmektedir. Komşu ülkelerde yaşanan iç sorunlar ve özellikle Rusya ile yaşanan siyasi kriz, bölge ihracatını olumsuz etkilemiştir.

Ayrıca bölge firmaları, marka eksikliklerinin ve üretim kaynaklı sorunların ihracatlarını çok fazla olumsuz etkilemediğini ifade etmişlerdir. Yapılan ankette firmaların, ödeme şekli ve pazar bulma konularında çok fazla problem yaşamadıkları gözükmektedir. Çalışmada Anova Testi yardımıyla işletmelerin çalışan sayısı ve ihracat yaptıkları ülke sayısı ile döviz kurundaki hareketlilik, uluslararası siyasi gelişmeler, artan maliyetler, reklam eksikliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Bölge ihracatının gelişimi için, finansal okur yazarlık eğitimleri düzenlenerek kur riski yönetimi kolaylaştırılabilir ve reklam faaliyetleri güçlendirilerek bölgenin üstün olduğu mallar için yurtdışında tanıtım imkanı sağlanabilir. Bu amaca yönelik düzenlenen uluslararası fuar sayısının artırılması ve bölgedeki firmaların bu fuarlara katılımının sağlanması aynı şekilde bölge ihracatının gelişmesine olumlu katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

ARSLAN, Kahraman; (2005), "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:4, Sayı:7, Bahar 2005/1, ss. 275-294.

BAKA; (2014), *Batı Akdeniz Dış Ticaret Analizi 2002-2013, Aralık*.

BAKA; (2016), *Batı Akdeniz Bölgesi Ekonomik Göstergeler, Mart*.

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; (2007), *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 7.Baskı, Pegem Yayıncılık.

COOKE, Philip and Loet LEYDESDORFF; (2006), "Regional Development in the Knowledge Based Economy: The Construction of Advantage", *The Journal of Technology Transfer*, January, 31(1), pp. 5-15.

CRESCENZİ, Riccardo and Andres Rodrigues POSE; (2011), "Innovation and Regional Growth in the European Union", *Advances in Special Science*, Springer Verlag Berlin Heidelberg.

ÇINAR, Yetkin ve GÖKSEL Türkmen; (2010), "İhracatta Bölgesel Çeşitlendirme ve İstikrar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), ss. 29-57.

DANIŞMAN, Ali ve Ahmet Gökhan SÖKMEN; (2007), "Girişimci Özellikleri Ve Firma Niteliklerinin İhracat Performansına Etkisi: Kobi'ler Üzerinde Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), ss. 213-230.

DPT; (2000), "Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci 5 Yıllık Kalkınma Planı", <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8str.pdf>,

ERSUNGUR, Mustafa Ş. ve İlkey Noyan YALMAN; (2009), "Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği: Sivas İlinde Bir Uygulama", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(1), ss.81-98.

GÖÇER, İsmet ve Bekir ELMAS; (2013), "Genişletilmiş Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Reel Döviz Kuru Değişimlerinin Türkiye'nin Dış Ticaret Performansına Etkileri: Çoklu Yapısal Kırımlı Zaman Serisi Analizi", *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 2013, 7(1), ss. 137-157.

GÖK, Abdülkerim; (2012), "Bölgesel Kalkınmanın Dış Ticaret Etkisi Ve Gap Örneği", *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/gap5.pdf>.

KALAYCI, Şeref; (2005), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın Dağıtım, 1.Baskı, Ankara*.

KALKINMA BAKANLIĞI; (2014), "Onuncu Kalkınma Planı İthalata Olan Bağımlılığın Azaltılması Programı Eylem Planı", *Ankara*.

KEBAPÇI, Hasan; (2011), "Bölgesel Kalkınmada Dış ticaretin Rolü: Burdur-Isparta-Antalya İllerinin Karşılaştırılması", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta*.

KUMRAL, Neşe; (2008), "Bölgesel Rekabet Gücünü Artırmaya Yönelik Politikalar", *Ege University Working Papers in Economics*, 08(02), ss. 1-14, <http://iibf.ege.edu.tr/economics/papers/wp08-02.pdf>.

LEYDESDORFF, Loet and Henry ETZKOWITZ; (2003), "Can 'The Public' Be Considered as a Fourth Helix in University-Industry-Government Relations?", *Report of the Fourth Triple Helix Conference*, <http://www.leydesdorff.net/th4/spp.htm>.

MACKINNON, Danny, CUMBERS, Andrew and Keith, CHAPMAN; (2002), "Learning, Innovation And Regional Development: A Critical Appraisal Of Recent Debates", *Progress in Human Geography* 26(3), pp. 293-311.

MATTHEE, Marianne and Wim NAUDE; (2007), "Export Diversity and Regional Growth: Empirical Evidence from South Africa", *Research Paper, UNU-WIDER, United Nations University (UNU)*, <https://www.econstor.eu/dspace/bitstream/10419/63393/1/526138939.pdf>.

MORGAN, George, A., Nancy. L. LEECH, GLOECKNER, Gene. W and, Karen. C. BARRET; (2004), *Spss for Introductor, Statistics: Use and Interpretation. Second Edition*. London, Lawrance Erlbaum Associates.

SAÇIK, Yapar, Sinem; (2009), "Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Açından Bir İnceleme", *KMU İİBF*

Dergisi, Yıl:11, Sayı:16., ss. 162-171.

SERİN, Necdet; (1981), "Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları :463, Üçüncü Baskı, Ankara.

ŞEN, Zela; (2004), " Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylığı Ve Katılım Öncesi Stratejisi Çerçevesinde Bölgesel Politika Alanında Uyum Durumunun Değerlendirilmesi", Uzmanlık Tezi, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Ekonomik Ve Mali Konular Daire Başkanlığı, Ankara.

ŞİMŞEK, Muammer ve Cem KADILAR; (2010), " Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(1), ss. 115-140.

TAŞTAN, Hüseyin; (2010), "Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2(1), ss. 87-98.

TOLUNAY, Ahmet ve Ayhan AKYOL; (2006), " Kalkınma Ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar Ve Tanımlar", Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri: A, Sayı: 2, ss. 116-127.

TUTAR, Filiz ve Mehmet DEMİRAL; (2007), "Yerel Ekonomilerin Yerel Aktörleri: Bölgesel Kalkınma Ajansları", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(1),ss.65-83.

UÇAK, Harun ve İbrahim ARISOY; (2011), "Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi", Ege Akademik Bakış Dergisi, 11(4), ss. 639-651.

YAU LAURENCE YUEN, Chin; (2008), "Regional Economies And Potentials Of Northeast China", Journal Of International Trade Law And Policy, 7(1), pp. 27-45.

YILDIRIM, Nihan; (2014), "Üniversitelerin Yenilikçilik, Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Bölgesel Kalkınma Yönelimleri Üzerine Bir Araştırma", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, 11(42), ss. 157-174.